

~~H33-9~~

~~+9~~

JA. TRAKMAN

OSPONB ÇOK EDELDER

GBI-n OJROT-BÖLYGI
OJROT-TURA 1934 ç.

АЛТ.

2-412

Ja. Trakman

OSPONЬ ÇOK EDELDER

Г.П.Б. в Лигр.

Ц. 1934 г.

Акт № 620

А. С. ИЛ'ТЕЈЕВ көсүрген

Osronь çok edelder

Osronь çылытьр çok eder kerek

Bistin oроопьвьs sotsializm vyder өjine kirdi. Çañ fabrik-ter-le zavodtor iştej bergen aajьnca sotsialis promьşlennost özyр, тыңьр çat. Sovhoz-lo kolhoztyн-da özymи тыңьр, таңьнаç turar hozjajstvodon kollektivньj hozjajstvo raak artьk volgonь bilip алған, çoktular-la orto çurtularдың kolhozko kireг toozь көртөр çat. Kolhoz krestjandarь deremne çurttu sovet başkaru-дың сьндык tajanar төs çek şıbeezi volьр tura verdiler. Bir kanca rajondordordьң icinde kollektivizatsija keregi vastra volьр vydyр kaldь. Kollektivizatsijanь vastra çerinde өtkyrip, onьң төs çoly aajьnca klass volgon kulaktь çok edip çat. Çajьm iş kolhoznikterdi mergen mөrөjly sotsialis çolyна başap turat.

Kolhoztordьң işti өmөlik aajьnca өtkyrip, onь organizovat' edip turgan kerek syrekej çaranьр keldi. Çalçьr işty volьр karuuna turvazь la, vaza kulak çанынаç işti „tendej“ vodoor degeni-le çenizip tartьzarь, kollektiv hozjajstvony тыңьдьр, onьң proizvodstvo izin çarandьрр өrө көdyret. Kolhoznikterdn işmekci klass-la çuuktazьр biriken keberі çañ aajlu volьр çat: işmekciler-le kol kyçi-le çatkandar kolhoztorgo vojloryньң organizovat' eder ulustarьн, spetsialist ulustarьн, kul'turnьj çанынаç көdyrer ulustarьн vaza emcilerin ijip çadyлар; kolhoztor deze sotsialis promьşlennostь тыңьдьр, çarandьrар kereginde gorodtko kolhoznikterin atkarьр çadyлар. Munajda çuuktazьр, biriger keregin vydyrer edip, vaza proizvodstvenньj plandarьн vydyrer kereginde tartьşkan aajьnca kolhoznikterge sraңaj çok edip sok-тыrbagan өşty. klass-la çenizerge, kolhoz ide kycin uяandadьр turar ne-le nemedен korulaarga, onьң izin vuzьр, hozjajstvozьна сьгьм tutak çetirip turar neme-le tartьzar kerek tavьльр turat.

**Oorular-la çenizip, tartызарь kolhozть тындар, оныъ
производственнѣ планьн выдурер, артыгьнса-да выдурер
tartыш volьp çat**

Kolhozniktiң oorular turarь-çapьs-la оныъ воьпньн kereg i
emes. Kolhozniktiң oorulaarь vastra kollektivtiң izine kamaalu
volьp turat. Bastra kolhoz оныъ izineң ooru birde kolhoznikti
cьgarvazьn dep tartьnpьr turat. Munьң kereginde oorular-la
çenizip tartызарь vastra kolhozтьң keregi voloç ucurlu.

Sovet oroон icinde 1932 cьlda ospo oorudь sraңaj çok
eder dep-kol kyci-le çatkandardьң aldьnda soviet alvatь çonьnyң
komissarlarь zadaca turgustьlar. Bu zadacanь bis vydyrip turu-
vьs-ra?

Bu surakka karuun verer kereginde biske eң ozo, ospo
ne oõru volgon, оны-la kandьj tartыш өдур тургань-la тапьзыр,
billip alar kerek.

Өткөн азьj өjdөгi ospo

„Ospo!“

Ozogь өткөн өjdө, bu sөs çurtap çatkan alvatьnь syrekej
korkundьgьp turdь.

„Ospodon kazьr ooru çok. Kandьj-da alvatь, kandьj da
uktu volьp, kandьj-da çamyly volьp, çazьnan-da көрө, er, yj
kizi volьp onoң argalanьp volvos. Bastra ulus ospo degen sөs
ajdyganda korkunьp turat. Bu ooru koromçizin syrekej çetiret“.

Kizi syreetip turar nemeni, ospo kereginde vicigenin, ozo-
gь vicikteң таар turuvьs.

Ozogь cьldarda ospo oorudaң vistinь alvatьvьstьң өlyp tur-
gan тоозь, onojdө ok syreetip korkudьp turat. Өткөн өjdin
200 cьлп kajra alala Rossej çerivistе ospo oorudaң kanca kizi
bir cьlda өlyp турганьн керөлдөр. Çыл cьлга tynej emeş volvoj
kajсьn: bir cьlda көр, birzinde onoң as өlyp тургань cьл. Çe-
ondьj-da volzo, orto тоозьн альр водор keler volzovьs, bисте
cьl тоозьna өlyp турган kizi тоозь çарьm milliongө çuuk vo-
lьp turar.

Өske-dө oroondordo: Germanija, Anglija, Frantsijada-da
ospo kazьrlanьp тургань var.

Anglijadaң raak emeş Islandija degen ortolьk var: bu
ortolьkta 1707 cьlda osponьң kazьr çaң ooruзь tavьlala, onoң
20 000 kizi өldi. Islandijada vastra çurtap çatkan alvatьzьnь
тоозь 50-le муң kizi volgon. Mundьj çaан ortolьkтьң çatkan

çurt uluzьның, çаңыс-la çыlda, ospodoң çармьзына çуук uluzь кьгыльр kaldь!

Өј өскөrij verdi.

Emdigi өjiviske oјto virulalyk. Bistin oroопьвьстың, өскө-dө oroondordьң alvatzьп ospo emdige çetre кьгьр turu va? Ozogьzьndagьdь çьлар, кьгьп ospo çаң oorudaң vьdьп vile ulus, deremneniң, vьtkьl ovlastyң-da ulustarь кьгыльр turatanь emdigi өjinde ondьj usuraldar var-va?

Çok, emdi ondьj neme çok.

Сьпынса ајтса, bistin deremne çurtta ospodoң содырлаган көр uluska tuştар turadьвьс. Ospodoң көzi çok volьр çada kalgandarь-da var. Mundьj nemeniң көр savazь kargan ulus ortozьnda volot. Çaş ulus ortozьnda ospo-lo sorulagandarь as çапы volьр çat. Bistin valdarьвьс ortozьnda deze, өjinde ospo saldьrtkan volzo, ondьj neme sranaj-da çok.

Biste ospo keregi mundьj volьр çat. Çe, өске oroondordo: Germanija, Anglija-la, Frantsijada kandьj?

Bu oroondordo өtkөн çak өjinde ospodoң argalanar evin таар алдылар. Ondo ospo lo çenizer işti, bisten ozo vaştadьлар, onьң usun çenyuzine-de bisten ozo keldiler.

Kazь da çerde ospo çьлььр turat.

Ne usun mundьj usural voldь? Ulus ospo-lo çenizerge kanajda yurenip alдылар, olordь kem yuretti?

Bu suraktardьң karuzьna kizi sonьrkaar-da, yurener-de. Ospo ne ooru volgonьп ачыktaj көрөлдөр, çьzin oroondordo ospo lo kanajda çenişken, emdigi өjinde bistin çenizeribis kanaj-da өdьp turat. Ospo-lo çenizer kerekti yurenip, vilip alaldar.

Osponьң tavьларь

Ospo kenejte vaştalьp çat. Çаңыс-la su-kadьk volgon kizi onь kaltьradьp турғаньп sezinet. Onьң kijninde edi тың izij-le oo koştоj vazь oorudaң aajьnса ајланьp, onco voьь uјandaj veret, tekşi ајтса nur oorudьң temdekteri vildirip kelet. Mundьj aajьp volьp yc konok өdөt. Munьң kijninde edinиң izyy төmөндөj vererde, oorulagan kizi çeniltegenin sezip, çазьльp çadьm dep sananat.

Çe сьпына kelze, oorudьң toktogonь çok. Ediniң izyy çавьzaj tyşse-de, onьң ordьna kizi çьzinde, vastra тыş edinde сьвьрткан tavьльp çat. Bu сьвьрткандардьң өңi кьзыl çestiң

өңиндij болор. Бу сьвьрткандар сууланьр турган аажьнса җаандар, тараан, ол емеze кендиr yreni крези volo берет.

Сьвьрткан иcинде (суу) sarzu җуулган аажьнса тьрсак yreni крези җаандаj берет. Оноң агь сьвьрткандар иринтjй-ле, оньң евреде тереzi кьзарьр турат, аjдарда оорулaган кизиниң еди катар изij берет. Бу өjинде көвизи билвестер, улаарьр, амьгьн тавьн-ваj турадылар.

Кезек өjи өткөн кижинде иринтеген сьвьрткандар бир бирзиниң кijnинде җарьльр, ирини акан аажьнса кодурлаp, кадыр турат. Balu кодурь тушкен соондо, орды огыңкаj сокьрлар турарьн, онсозь билеr. Ospo оору кизиниң тере сьртьнда мунajда өдур турат.

Җе мундыj иринды сьвьрткандар кизиниң җапыс-ла кьртьс тереzинде тавьлар учурлу емеc, аразьнда оозьньң иcинде-де тавьльр турар, аjдарда оору кизее курсактанарга кyc вольр җат. Олордың көстө-дө тавьларь мал ат җок вольр җат, мундыj учурал болгондо, валу орды кизини җарьмдаj көрөr, ол емеze сраңаj-да көрвөс едip җат.

Bis ospo керегинде, оньң орто аажлу оорудьр өдөр учурьн бисидивис. Oспоньң мунаң сраңаj тьң оорудар учуралдарь аc емеc. Тавьлар сьвьрткандарь сьрекеj көр болгон аажьнса, онсозь җапыс вольр кавьзала тере алды текши иринтер турат. Мундыj ospo җапыс кавьшкан ospo болор, өңи карарьр турар выдьсты болор учун, онь кара өңгө келиштиргидij. Мундыj оспонь кара ospo деп, адар турадылар.

Мундыj тудьс кавьшкан, кара ospодоң оорулaгандарь учунда көр савазь өдур җадылар.

Малдың ospoзь

Ospo оору җапыс кизини оорудьр турган емеc деп, озогь-да тушта билip тургандар. Ospo-ло кезик малдар да оорулаp турар, темдектер аjтса: аттар, уjлар, коjлор. Җузьн-вашка малдардың ospo оорузьньң өдөри вашка болор. Аттьң ospoзь җапыс-ла кijnи бутарьнда, уj малдың деze җапыс-ла җелдинде болор. Мундыj учурал болгондо уj саар кизи алдында ospo-ло оорулaлган болзо саар тушта сьвьрткан иcиндеgi оспоньң җугузьн коьна альньр турар.

Ондыj болзо, мундыj учуралда коркушту неме волюj җат. Җугузьн альнган уj саар кизиниң кoldорьнда иринды сьвьрткандар тавьльр-та турза, бу оору оноң агь ваstra едине таркаваj турар.

Uj maldañ ospo çuguzьn альнар ucuraldar Anglijada u saar ulustardьñ ortozьnda volьp turdь. Ajdarda uj saar ulustar uj maldьñ ospo çuguzьn альнр, kizi өлвөј turarda, onоң korukpas boldьlar.

Boo koştoј, vajagь uj saar ulustar deremne çurtьnda osponьñ çadьn çaң ooruзь tavьлр turar өјinde, uj maldañ ospo çuguzьn альнр, koldorь сьврткандар oorulagandarьna neniң-de ucun ospo tijvej turganьn sezir aldьlar. Neniң ucun mundьј volьp çatkaпь, bu өјinde kem de ucuna сьгьр vileлвөј turdь.

Munajьp аськтај көрөгі ospo-lo çeңizer kerektiң çaranьp ськан шыtagь boldь.

Ospo salar evin tapkaпь

Temdekter çuuktada ajtsa, onоң veri 150 çьl өtti, Anglija çerinde Dzenner dep familialu emci çattь. Emci volgon aajьnca ol anglican krestjandardьñ ortozьnda көp iştenip turgan volgon, birzinde onojdo ok deremne çurt ortozьnda çoruktap çyrende krestjan yj u l u s t a r seskenin kuссьндар verdiler, kem kiziniң koьna uj maldьñ ospozь çuguza la oorulagan volzo, oo ospo tijvej çat, deştiler. Dzenner ukan aajьnca sonurkaj verdi, ospo ooru, deremne çurtьñ birzinde, kazьrlanьp turarda ol bu çurtka ucuzazьp kelele, kazь өrөкө çurtьñ yj ulustarь uj maldьñ çuguzьn альнр, kijninde kizi ospozь la katap oorulap turuva dep, vastrazьna kirip аськтај көгүр turdь. Ucuna çartap kelerde krestjan yj ulustardañ ukanь сьпьna kelize verdi.

Çe Dzenner ondьј da volzo oo vydynbedi. Ol munajda sanandь: ajsa volzo, bu yj ulustar ucuzaldazьp ospo-lo oorulavadьlar. Kөp yj ulus bar, olor uj maldьñ çuguzьn альnвaj salala koьnda ospodoң oorulaganь çok, kijninde kizi-de ospozьnьñ çuguzьn альnganь vaza çok. Ajdarda Dzenner bu kerekti terendeј bilerge, onь cenemel-iş өtkyrerge sanandь.

Munьñ aajьnca kizi sonurkaar cenemel iş өtkyrdi.

Kiziniң ospozь-çugustu ooru volьp çat. Onьñ çuguzь edinde сьгар irindy сьврткандарда volьp çat. Ajdarda mundьј çuguzar nemezi bir kandьј ep-le temdekter ajtsa ooru kiziniң kijgen kevi, tudunьp kaпьngan nemezi azra su kadьk kizee tavьşkan volzo, su kadьk kizi kerek өј өtkөн kijninde ospo-lo oorulaj verer. Ospo oorudьñ çuguzь mundьј volьp vile ulus ortozьnda көсүр turdь, oorulagan kizideң artkan vile uluzь çuguzьn альнр oorulap turdьlar. Munьñ kijninde bir өrөкө çurt ulustьñ ospozь өskөzine çuguzьp, ondo vastra vile uluzьna çuguzьp turdь.

Kem kizi uј maldың җeңil ospozь la orulaj la, kizi ospozь-la oorulavazь сьп-ва? Munь сенер көгөр kereginde, Dzenner 8 җaшту uulcakka uј maldың ospozьн salьp verdi, onьң kereginde uј maldaң җuguzьн альньp, onьң sydin saap, oorular turgan uј kiziniң ospo iriniң альp, vajagь uulcakka җuguştьrdь. Uulcaktьң ospo salьp, җuguzьн kijdirgen җerinde iriңdy balular tavьlp keldi. Olor өskө җerine tarap varvadьlar. Kijninde iriңdy balularь җaгьlala kurgap, җазьlp kaldьlar. Mundьj ep aajьпса, uulcak uј saap ulustarga tynejlenip, uј maldың ospozь-la oorular, җазьlp kaldь.

Munьң kijninde Dzenner kizi ospozь-la oorular turgan kiziniң iriң җuguş nemezini alala vajagь uulcakka katap ospo saldь. Bu uulcak oorьj verer ve, җok-pa dep, Dzenner korkunьp sakьp turdь.

Uulcak oorulavaj җada kaldь.

Mundьj сенemel azra uј maldың ospozь-la oorulagan kizi kizi ospozьньң җuguzь edine kirip tavьzar-da volzo, katap kizi, ospozь-la oorulavas dep, җartalьp ськть.

Ғапьс сенemel izine Dzenner vaza-da vudynbedi. Ol kijninde eki җьldьң turkunьna сенemel iшterin өtkyrip, aҗьktaj көrup turdь. өtkyrgen сенemel iшteriniң vastrazь mөrlөzip, ooru katap tijves volьp turdь. Mundьj neme aajьпса kizi syreetip turar kizi ospozьnaң argalanar ep-җolь tavьlp keldi.

Ospo salganyньң kijindegi aajь

1798 җьlda Dzenner emci kanajda сенemel iшterin өtkyrip, onьң aajьп aҗьктаганын vicijle, vicigin сьгарьp iјdi. Bu vicik vastra oroondorgo tarkaj vererde, uј maldың ospozьн kizee salar сенemel iшти җапьс-la ol воjь emes, җe җyster toolu emciler vojlorьньң oroondorьнда өtkyrip, сенemeldej verdiler. Onьң aajь tyrgen өjinde җаранып ськть. Kazь җerde, җаjьmdaj osponь salьp turarda, ospo ooru astap turdь, kazььнда deze vastra oncozьna osponь salьp turgan җerinde ospo sraңaj җok volьp, җьльjьp kaldь.

Bir kandьj oroondь alala mundьj сенemel iшти aajьп көгөлдөр. Temdekter aјtsa, 1827 җьldagь Prussijanь alaldar (Germanijanьң vөlyk җeri). Kөgөр volzo, bu җьlda ospodoң 100 000 kizi тоozьnaң өlyp turgаны 20 kiziden bolgon emtir. Kijnindegi өdyp turgan җьldarda kiziniң өlym тоozь oo tynejlenip turdь, arazьnda onoң көp, arazьnda deze onoң as volьp turdь. Onьң aajьп tablitsada көgөр volzovьs sraңaj җart volor, bu

tablitsa Prussijada ыl zajьn 100 000 kizl vazьna kanca kiziden ыp turganьn krgyzet.

ы'jine orto toogo keliřtire ыp turganь

1825 . ala	1829 . tkyre	20 kizi
1830	1834	35 "
1835 "	1839 "	18 "
1840 "	1844 "	22 "
1845 "	1849 "	13 "
1850 "	1854 "	26 "
1855 "	1859 "	16 "
1860 "	1864 "	30 "
1865 "	1869 "	35 "
1870 "	1874 "	114 "

Ospo salar kerekti vi ыldarda oncozь vilip turgan-da volzo, vastra alvatь ondьj neme-le tuzalanvaj turdь, oo kyunzegen kizi ospo saldyьp turdь, kezigi oo kyunzevej turdь, arazь deze ospo saldyьp alar keregin vilvej turala, ospogo enil kartьrgьdьj volьp turdь.

e ondьj-da volzo, tablitsanь akřь aьktaj krr volzovьs kalganь ыldarda (1870-1875 ыldardьdь toozьn kr) ospo oogu-dьdь tьpьr sykan kandьj-da ылtagь var volgodьj neme var. Alvatь ongo syreen etker etirgedij ospodon aan adьn ooru sakьgadьj volьp turdь. Ajdarda uj maldьdь ospozьn kizee salganda aan arga ondo dep, Prussijanьd vařkaruzь vilingen aajьnca, vastra alvatьzь kьjalta okko ospo salьzьn dep zakonь ыgardь. Mundьj neme 1875 ылда volgon.

Munьd kijninde kandьj voldь?

Bistinь toktogon ылда ala tablitsanь onon arь uzadala, Prussijada 100 000 kizi toozьna kanca kiziden ыp turdь dep, ыl zajьn toozьn aьktaj krli:

Bir ылда ospodon lgeni

1875 . ala	1879 . tkyre	2 kizi
1880	1884	3 "
1885	1889	1 "
1890	1894	0 "
1895	1896	0 "
1900	1904	0 "
1905	1908	0 "

Bastra oncozь ospo salьnzьn dep zakon cьgargan kьjninde kizi ɵlymi sraaj astaj vergenin vis kɵrup җadьvьs, onьz toozь bir kanca on katar astap kaldь. Kalgancь җuuk җыldarda ospodoq oqularap turar, vaza onoq ɵlyp-te turar ucuraldar var volgon, onьz kɵp ulustьq ospo saldьrtarьnaq kьjьp turar (bilvezineq onoq-do ɵskɵ ыltak azra volьp turdь) kereginde volgon, ospo salarь җaьz kerek vololo, onьz җurt ucuna җetkeni җok volgon. Ғe ondьj-da volzo, oroон icinde bu zakondь vastra җerinde ɵtkyrgeп kijninde, ɵtkɵп ɵj aajьnca ospo ooru sraaj җьlyjьp kaldь. 1890 җ. ala emdigi ɵjine җetre Prussijanьz җurt alvatьzь ortozьnda ospodoq kizi ɵlgɵп bir-de ucuralь җok voldsь.

Kazь oroondordo, kьjalta җokko vastrazь ospo saldьrtar ucurlu dep zakonьz cьgarganь var volgon җerinde, ondo ospo ooru dьz aajь ondьj ok volot. Ondьj җerde ospo җьlyjьp kalat.

Kaanьz Rossej җerinde ondьj zakondь cьgarganь җok volgon. Munьz ucun azьj Rossej җerinde ospo ooru zьz yzylvej turdь. Orto toogo keliыtirze, җьl zajьn ospo-lo 100000 kizi oqularap turdь.

Sovet oroоньnda ospo-lo җeпiыkeni

Sovet vaыkaru kol kyci-le җatkandardьz vaыkaruzь volьp җat. Bu vaыkaru krestjan-la iыmekci alvatьzьzьnьz su kadьk keregine kiceener keregin voьjьna vytkylince alьndь.

Revoljutsijanьz vaыtapkь-la җыldarьnda alvatьzьzьnьz sovetsь alvatь komissarlarь osponь kьjalta җokko vastrazь saldьrtarь turzьn dep dekret cьgardьlar.

Bu dekret 1919 җ. aprel' ajьz 10-cь kypinde cьkan, oo deze V. I. Lenin koьn salgan. Kijninde 1924 җ. onьz keregin җastьgь җok, җart edip ɵskɵ dekret cьgarganь var.

Bu dekret aajьnca vastra enedeq cьkan valdar, vaыtapkь ok җьlynda ospo saldьrtar ucurlu volьp җat. Ғe ondьj-da volzo, osponь salgan kijninde onьz kyci җьlyjьp, bir kanca җьl vazьnda sraaj da җok volьp kalatan ucun, osponь katar salar sroktorьnьz ɵj i turguskань var.

Bastra ɵskyrim valdarga 10-11 җaыtuda екinci katar osponь salьp җat, ycincizinde deze җaan ulustьz vastrazьna 20-21 җaыtuda salar ucurlu volьp җat.

Ospo saldьrtarьnaq kem de kizi kьjar ucuzь җok volьp җat. Bir kandьj ыltak kereginde bu ɵjinde, ospo salarga keliыpes dep, җaьz-la doktor-emci ajьp җat.

Kem kizi ospo saldьrtarьnaq kьjьp, saldьrtarьj turganь va

volzo, ol Ugolovnyj kodekstin 219 statijazy aajynsa çargaa veriler ucurlu.

Sovet başkaru ospo-lo çenizer kereginde çana tyşpes çolyn munajda çartap aldy.

Əj ədyr çat. Kbjalta çokko ospo saldyrtar edip dekret sygargan 1919 ç. ala 12 çyl ötti. Ospo-lo çenizer keregi kanajda çarangan emtir?

Ospo saldyrtar edip sygargan dekret aajynsa ospo ooruzy biste astap turat-ya? Munan arğ astap turganь kandyj?

Astap çat, munan da arğ astaarь toktovoj çat.

Prussijanь tablitsazьna tynejledip (8-ci stran, kər) bis emdi SSRS-na tablitsa vudyrip kərəli. Sьnyñ ajsa biste ospo ooruđyñ srañaj çylyjganь çok-to volzo, çe çyl çylynda astap turat. Kalganь çyldarda bistiñ alvatьvьstyñ ospo-lo oorular turgan toozь vu:

1919	çylda	oorulaganь	186 000	kizi
1920	"	"	15 000	"
1921	"	"	114 000	"
1922	"	"	166 000	"
1923	"	"	45 000	"
1924	"	"	27 000	"
1925	"	"	18 000	"
1926	"	"	16 000	"
1927	"	"	14 000	"
1928	"	"	9 000	"
1929	"	"	5 000	"

Munьñ aajynsa 1929 çylda ospo lo oorulagan kizi toozь kaan turgan əjine tyñdep kelze, astap kelgeni 20 katap as volьp çat.

Ondьj-da volzo, vu toolordь kərgəndə as emes, çaan turat. SSRS-ñ kezek çerində vu çan ooru emdi-de tavьlyp turat. Onьñ şyltak usıçьp bedrenze, osponь vastrazьna saldyrtar edip sygargan zakonь katular ətkyrvej turganьnda volьp çat.

Ospodon kəs çok volьp çada kalgandarь...ondьj ulus biste as emes. 1919 çylda Rossej icinde kəs çoktorđyñ vastrazьnyñ toozьn algan volgon, ajdarda ondьjlardьñ toozь 320 000 kizee çuuk volьp sykan. Olordьñ kəs çok volьp çada kalganьnyñ şyltagь çuzin başka: kər savazь traxomadan (kəzəgəldən), onьñ kijninde ospodon, gonorejadan, sifilistiñ (çaman baludan), kəs lə kuçrenip kərgəninen, onə öskə enedə çygarda kəs çok volgonьnaç volgon emtir.

320 000 көс çok ulus—бу вудын армия воһр җат.

Бу тоодоң 12 протсенти осподоң көс çok воһр җада калгандарь. 320 000-ң 12 протсентин алза, үс җагым муң кизи воһр, аждарда 1913 җылда осподоң көс çok воһр җада калгандарьдң тоозь муңдыҗ воһр сьгат.

Өскө ороондордо, оспо-ло җеңизер керекти көр он җылдыртар едип озо ваштаган җерлерде, осподоң көс çok воһр җадагаларь çok деп айткандь. Би канса өҗ өтсө ондыҗлар бисте-де çok воһр. Ондыҗ немеге бисти кьжалта җоктоң оспо салдыртар едип сьгарган декрет ваштап җат.

Ospo salar materijalьn kanajda альр җат

Emdigizinde ospo salarьn kanajda едип җат? Ospo salar materijalьn kajdaң альр җат? Ospo-ло оорулу уҗ малдар көр çok емес ре.

Муңьн керегинде gosudarstvo vozular tudar өнөтөҗин казагалар tudup җат, ондо deze уҗ оспозьньң җугуш немезин таркадыр җат. Ондыҗ немени муңайда едип җат. Ськкак оору ла оорулаваган, kindigi иривтеген, сраңай су-кадык vozularды талдап альр җат. Оньң алдында ваstra vozularды ветеринар емчилер аҗьктаҗ сенемелдер, көгүр җат. Оньң кийинде vozularдың иси алдындагы тугин ысак-ла кьгьр салала, кьрган җеринде бир канса җол едип тerezин сije kezip, kesken җолдорьньң ичине уҗ мал оспо җугузьн кийдире сьймап җат. Үс коноктың вазьнда сije kesken җолдорь тизип, көдырилip җат, оньң кийинде олорь иривти кууктала берет. Куукталып турган ирив уҗ малдың оспо җугузь воһр җат, аждарда оо келиштире еткен җепсел-ле онь кьгьр алган кийинде, оньзь оспо salar materijalьn beleteer неме воһр җат. Ондыҗ немени gliiserin-ле козола vulгаҗ уузар алала, кичу көндөҗ шилерге салып, туйуктаҗ вөктөр алган кийинде, оспо salar materijalьн belen болгонь ол. җапыс-ла vozudaң 25—50 муң кизее оспо salar materijalьн алар ер-җоль вар воһр җат.

Emdigizinde ospo salar materijalьn beletep турар җапыс ла RSFRS-тьң ичине оспо vozulalьньң казагаларь ондор тоолу воһр җат.

Оноң өскө Москва җапында Наркомздравтың gosudarstvo vudyrgen ospo salar institudy вар, ол deze җыл зайьн 60 million кизее оспо salar materijalьн сьгарып җат.

Ospонь канайда салып җат

Кизее ospонь муңайда салып җат: өнөтөҗин еткен кичу вь-

çak-la terezin baluladър, kolьnda 2—3 katap çije tartър çat. Arazьnda deze kol terezinde 2—3 çerde tereziniң ustyn kьrър çat. Osро çuguzь çenil çarşьnzьn деп munajda edip çadьlar. Onьn kijninde osро çuguştu şili alala onоң vьlu zayьn bir tam-cьdaң çarşьrър çat. Bu tamcьlatkan neme өdur, tere aldьna kirzin деп toolu минут өjine sakър alar kerek.

3—4 kьn өtkөн kijninde osро salgan çerlerinde kьzarър kelgen kicy valular tavьlър çat. Bu valu çaanagan aajьnca vazь kuuktala veret. Munday kuuktalган neme kьnuң zayьn өzur 8-ci kьninde en çaan өjine çedet. 8-ci kьnineң ala vajagь kuuktar iriңtir turat. Baludьң evre çanьnьңkьzararь tьrър çat: arazьnda bu өjinde kizini kaltьradър turat. Munьң kijninde iriңdy valu kurgagaң aajьnca kodurlap kadър çat, onьzь udavaј ajьlьr tyzip çat. Osро salgan çerinde cokьr өrөңkөј temdegi çada kalat, onьzь kizi uj maldьң osроzь-la oorulagan деп kerezi volьr çat.

Balanь osро saldьrar aldьnda suuga çystyrip alar kerek. Baştarkьzьnda volzo, osро saldьrar kerek cek aru nemeni kerекsip turat, ekincizinde deze osро salgan çerleri iriңtijir tušta balanь suuga çystyerge çarabas, onдьј nemeniң өji 5-ci kьninenç ala 14-ci kьnine çetre volьr çat. Munьң kereginde balanь eң ozo suuga çystyrip alar kerek Osро salgan çeri tьң kьcьt-kьştu voloton. Ajdarda valdar valularьn kodoro tьrmanvazьn деп, açьktar turar kerek, olorь vөjlorь kadър, kodьr kapkatarь vөjlorь tyzer ucurlu. Kьcьr turgan valuzьn tьrmar, sojo tartsa, ordьnda valu çada kalala, onьzь iriңdej-de verer.

Osро salar kereginde çyzin vazьn volьr teskeri sananarь

Osро salar kereginde teskeri çol-la vaştanьr, көp sananatanь var. Eң ozo kudaj çaң kereginde ajdar kerek. Kudajga vuder çaң sovettin su-kadьk kerigine, emdener keregine өştү volьr çat. Temdekter ajtsa: xristijan kudaj çaңьnda көp toolu agarularь var, olor deze çyzin oorulardь çazьr salar деп, ulus vudip turat. Çanьs osро oorudь çazьr turar деп, bu agarular-dьң kezigin adap turadьlar.

Muң çьl өjine alvatь agarular-dьң çazьr turar kьcine vudip turdьlar, çe onдьј nemeden bir tamcь krezi volьş çeti-be? Tenere çazьcь agarularьnьң çakaruzь aajьnca, osро biske tij-vej өtkөн çanьs çьldьң өtkөni var-va? Çok volvoj kajsьn, on-dьј çьl volgondo, volьr-ta volbos.

Оның ортозында деже Совнаркомның постановленіезін қа-
дым-қырым ортозына өткіре берерде ССРС-та оспо оору тыр-
гандеј астај верді. Оспо-ло оорулар турғандың тоозы, қы
зайы астап, қороп турған таблисаньң көргыскенін біс көргөні-
біс. Кудай қапы емес, наука уыреды тыңыр қаранған оорулар-
ла қеңизерге біске воһзын қетірег учурлу воһр қат, қапыс ол
кол кыси-ле қатқандың қадым қығымі аайына, ізінің қоводы
аайына, су-кадығы керегинде, ер қолын өткіріп аргазын тавар.

Бұсқа воһр бистің старообрядтсаларының керегинде
ајдар керек. Аңадала олар кудай қапын вектудунат. Оспо са-
лар керекті олар „antixristiң пещеди“ деп адып турадылар, муньң
аайына олар мойнор: воһна-да валдарына-да оспо салдыр-
пај қадьлар, усннда келгенде воһлорын оспо қығузын алынар
қеткерге велеп едіп қадьлар. Вазы-да қатар ајдыр қадьбыс: ку-
дај қапы емес, қе наука уыреды осподоң қоруланар сындык
аргазын біске беріп қат.

Бу қыуқ өјінде ССРС-ң қасын тыр қерінде, аңадала раак
тындик қер қакызында ондо қатқан албатызы, културны қанынаң
кыјндеп қада қалала, неме билес қараңуј аайына осподоң
аргазын тарма сөсте, кудай мөргы сөзінде бедреніп турдылар,
уыреды аайы билинес ене улустар валдарына оспо салдырарға
қоркуныр турдылар.

Мунды тын қараңуј билинес неме қы өткөп зайып сујук-
тар, қарықтар қат. Мунды қанаң еңсі воһр қада қалған не-
ме-ле совет бақару тартызыр, оны қеңіп қат. Қыуқ өјінде ССРС-
та вастразын кыјалта-қоктоң бичикке уыренер едіп салған, текші
улустың санитария қапын билебі аайланыр турат. Қазыла қадым
қуртты албатыға, емсі-докторлодың волузын қетірег едіп органи-
зоват' еткен қерлердің вастразында темей қапынаң кудайға өске
немеге выдері тырған қылыр турат, ајдарда совет емсізіне
оспо салар керегінең кылыр турар улустар тушташпај турат. Пар-
тия-ла совет бақару Ленинің натыналныј политиканы өткіріп
турадылар: натынал'ныј республикалар-ла областарда промышлен-
ност' тыңыр, қараныр қат, крестян хозжайстволоры ортозында кол-
лективизатсия қарана өдет, културны вазы қадым қырым қапынаң
уезденіјалар қазалыр турат, бичик билебі қылыр, оок натынал
албаты ортозында културны қапынаң кындеп қада қалғанын ты-
зеп, қарандығань бар, вастра натынал тилінде қызын бичиктер,
газеттер сығарыр турғань бар, миллиондор тоолу, ең раак қакка
қуртта қатқан албаты сотсialis қазалына кырызп, оны төзөп турат.

Бистің орооньбыс санитария қапынаң қыдаң қыла қараныр
турат. Совет бақару су-кадык керегинде санитарияның ер қолын

çajmdaj ötkyrip çat. 1931 ç. jul ajdyň plenumynda kommunist partijanyň Tös komitedi kol kuci-le çatkandardyň kul'turnyj çapnyň çadyň-çyrymin çarandyňar kereginde eň çaan ucurlu postanovlenije cýgargan, onyzy mundyň nemezinde volyp çat: çer aldy la suu çetirip turar kerekti tyňdyr köptödöri, balkaş kir suudy çurt ortoznyň cýgara agyňar edip aryktardy çazaary, myscalardy, ker-kijim çunar turalardy, jasjalardy, çadar turalardy, tekşi kelip kursaktanar stolovyjlardy, baza kul'turnyj-da çadyň-çyrim çapnyň kereky ucresdenijalardy köptödör edip turguskan.

Mundyň nemeniň oncozy kolhoz-lo işmekci alvatyzyň iş baza çadyň-çyrymi aajnyca su-kadyk voloryna vaştar çat. Mundyň oncozy iş aajnyca vyder produktsijanyň köptöerine, bistiň promfinplanıň vyderine volyzyň çetiret. Bastra oblastarda kol kuci-le çatkandar sovet çazalyňa kirizip, aktivnyj volyp turady-lar. Mundyň kerekerdi ötkyrgen aajnyca, bistiň tyň çaranyp kelgeniwi bar: kizi ölymi astaj verdi, çyldaň çylga tekşi oorulardynda astap turgany bar, eneden çygar valdar köptör çat.

Bistiň aldewysta emdige çetre vudyrbegen çaan zadaca turup çat: SSRS-ñ icinde çyguştu oorulardy çana tyşpej, neme der ajdynvaj çok eder keregivis bar vu kerektiň wolygi volyp turgan ospo oorudy Sovnarkomnyň postanovlenijezin vudyter aajnyca 1932 çylda sranaj çok eder kerek.

Ospo tavylyp kelgende onon argalanar ep argazy

Ospo ooruy tavylyp kelgen ucural volgondo, ospo oorulu kizini kanajda körup turar, onyň çyguzyň alynybas edip kyjar ep eezilerin wastra ulus biler ucurlu volyp çat.

Eň vaştarkyzynda, deremne çurttar çanysta kizi ospo-lo oorulaj bergende, neni eder kerek, wastra oncozyňa, kizi tyň toozyňa ospo salar kerek.

Ospo-lo oorulaj bergen kizini, ospo çyguzy köcip çyguş-pazyň der. su-kadyk ulustañ waşka çerge turguza la ajryp salar kerek. Orulaj bergen kizini volnitsa çaar atkaryp ije, sranaj çakşy volor. Oorulu turadan, ospo salbagan valdar war volzo, eň ozo olordy öske çerge alyp varar kerek. Çaan ulustañ, valdar ospo çyguzyň welen alyntan der, kacan da undybas kerek. Ooru kizi çatkan kyr turadaň artyk kardynda neme war volzo, baza-da çygaryp salar kerek. Tura icin ulamday salkynga sokturyp, icin cek aru tudar ucurlu. Ospo-lo ooruy kizi çatkan kyrka kijzekti de ijtti-de vozodorgo çarabas. Olor wojnyň syrt tygynde ospo çyguzyň çenil köcyrip salar. Mundyň çyguştu ne-

mezín съмъндар-да көcyрiп турар воьр çat, ајдарда олорl-o-do çeңizer eвiп vedrener ucurlu.

Ooru kiziniң төзөк çastьғын kijinde өртөp salar edip salamnaң ederge kelizet. Oorulagan kiziniң кьвьнда volgon ne-le nemeni çuguzьн çok edip, kajnap turgan suu-la pьзьrar kerek, ol emeze emciniң çөптөp ajtkan sezi-le eder kerek. Kijgen ker kijimin suuga çakşь kajnadьp salar ucurlu.

Ospodoң oorulagan kizi ulamdaj suuzap turatanь var. Suu-зьньн kandьrar edip, oo kajnatkan suu, ol emeze syt берip turza çakşь. Kursagьna sujuk aş: prostaktь, çañь tutkan valьktь kajnatkan minin onoң-do өskөzin берip turza çakşь.

Vaxь тыд ooryp turza, arcuuldь, kolartkьştь sook suuga sugala vazьna salьp turar kerek.

Oozьньн ici aru, volзьн dep, kvn өjine bir kanca katar kajnatkan suu la çajьp turar ucurlu. Ondьj stakan keminiң suuna çajьн kicy kalvagьna өjlөj vornьj kislotanь koşso çakşь. Mundьj ok cejgen suu-la emeze degin kajnatkan suu la ooru kiziniң көstөrin (kalvaktan) çunьp turar kerek.

Oorulagan ulus syjra terezin tьrmanvazьн dep açьktaj көгyp turar kerek, tьrmanar volzo, vojьna ok çamanьн çetirip artьk oorular turar.

Ospo ooru la çeңizer kereginde көbizi çurt sovettin baza ajmaktьн su-kadьktьн секtsijalarьн (sanitarnьj komissijalarьн baza kolhozьн su-kadьk jaçejkalarьн) төзөp-tө çat, төзөp organizovat' ederge ucurlu-da volьp çat.

Temdektej ajtsa, olordьн izi mundьj volor kerek:

1. Sanitarija çañьн çarьдарь. Ospo kereginde emciler krestjandar-la kuucьн өtkyрer kerekti төзөp turar. Mundьj kuucьн azra krestjan kizi volor volvos nemege vyder ordьna ospo oorudьн tavьlar cьн төzin vilip alar.

2. Ospo saldьrtьp alarьн organizovat' eder. Emci ulustar өrөкө zajьн ospo salьp çyрer keregine de baza školdo ospo salarьн organizovat edip, ondo kozo turup, volзьн çetirer kerek.

3. Ooru ulustь vaşka ajьp vөlyyri. Deremne çurtta ospodoң oorulaj vergen kizi var volzo, onь vol'nitsaga atkaragьna kiceener kerek. Ooru kiziniң adь çok volzo, vol'nitsaga çetirer oo at таар verer kerek.

4. Ooru kiziniң çatkan turazьн çuguzьн өltyрip korondoo-рь. Emci ulus ooru kiziniң аjьнда dezinfektsija өtkyрip turar keregine volзьн çetireri.

Çañьs emciler tavьльp kelgen ospo ooru la çeңizip-te turza

çeçürt uluſtýñ woýb olorgo temezip, bolýzýn çetirwazi tuzaýb as wolor döp, bek sanaazýna aýnar kerek. Kol kuci le çatkandardýñ su-kadýgýn korulaar kerek kol kuci-le çytkandardýñ wojlorýññ keregi woýp çat. Kolhoztordeñ-la sowhoztordeñ su-kadýk kereginin jacejkalary çatkan alwatyññ su-kadýk kereginin ucuñ tartýzar woýp oz cýb, wazalygý-da woýp turar-kerek, onoñ öskö sanitar eezilerin ötkyrip,*) çanyb la osno oorudý çok ederine kiceener emes, çe öskö-de çuçuſu oorulardý deremne-de çok ederine kiceener uculu woýp çat. Çuçuſ oorular la çenizer edip, alwatyñ su-kadýk çyrimine waſtar ne-le eýin tabýñp ötkyreni kolhoztorde lo sowhoztorde kolhoznikreñdin waza iſmekcilerdin organizovannyj, distsiplinazý bek wolgon kereginde ötkyerge taak çenil woýp çat. Onýn ystýne, taçýñañ çatkandarga kolhoztorde tyndeze, sanitarnýj waza kul'turnýj çanyñan kerekty nemelerdi ötkyerge. çөөөzi-de artýk woýp çat. Çanyb la krestjandardýñ-la emcilerdin kyçrenip beriner kucin biliktirgen aajýnca bis reſpublikawýstý korkuſtu osno oorudañ argalar alarybýs. Bu oöru la çenizer kereginin karuulýnda kolhoznikter aldýnda turar uculu woýp çat.

Baſtarýk beçýldýktyñ çarana wytkenin wodoſtygýp, partiyanýñ XVII-ci çuun konferentsijazý, ekinci beç cýldýkta klass çok çon tözöp, SSRS-ñ icinde sotsializmany wudyrer edip, postanovlenije cýgardý. Ajdarda bis gorodt-lo deremne çartýñ kol kuci-le çatkandaryññ su-kadýk çyrimin onoñ-do biliktude çarandýgar woýp, biſtiñ oöoonybýstýñ icinde çuçuſ oorulardýñ waſtazýññ ucuna çedip, olordý sröñaj çok eder uculu woýp çadybýs.

Mundýj ulu-çaan zadacalardý ucuna çedip wudyrer kereginde, milliondor toolu iſmekcilerdin-le krestjandardýñ aktivnyj woýp kiriſkeni kerek, azyñdan enci woýp çada kalgan kul'turnýj çanyñan kijindegenin tyzer çarydarýnda, sanitarnýj eezilerin waſtra çongo bildirtip ötkyresinde, oo kolwoſkon çuçuſ oorulardýñ aajýn çartar turarýnda woýp çat.

Nök. Stalinin altý kergyzy çol söstörin wudyrer kereginde, kolhoz hozjajstwozýññ organizatsionnyj çanyñan bektej tynýdarý kereginde, Sovet sojuzwýsta çuçuſ oorulardý çok eder kereginde çanyb çok tartýſty ötkyrip yspej turar kerek.

*) Sanitar eezilerin biçigen biçikterdi kyçyr (onyñ spisogýñ kakparynda көр)

Ответственный редактор Аргунов И. Н.

Рецензент перевода Сыркашев И. А.

Сдано в производство 22/VI-1934 г.

Подписано к печати 2/VII-1934 г.

Печатных знаков в 1 п. л. 45.408

Формат бумаги 62X94 $\frac{1}{16}$

Наряд № 534.

Тираж 1500 экз.

Объем 1 $\frac{1}{8}$ п. л.

Облито № 1031.

г. Ойрот-Тура, типография имени Клары Цеткин, филиал ОГИЗ'а

230483

Алт.

2-412

Ваа-чок
Бесплатно

По заказу облздрави

На ойротском языке
УНИЧТОЖИМ ОСПУ
Перевод Ильтеева А. С.